

ga materin notranji imperativ takoj povede k njemu. Ta v pisateljevi zavesti znova se prebujajoči obraz mu postane etični normativ za vrednotenje sveta. In če potegnemo od tod idejni lok do Podob iz sanj, kjer sicer materin lik ne izstopa (prim. le Vrzdenc in deloma Četrta postaja, Edina beseda ter Konec), moremo izluščiti njen obraz iz idejne in predvsem etično obarvane zasnove teh vojnih zgodb, medtem ko jim je snov in občutje dalo boleče doživetje vojne.

Ostali trije avtobiografski teksti, nastali v letu 1914 (Moje življenje, Grešnik Lenart, Ottakring), očitujejo v bistvu enake avtorjeve poglede na materin lik, le da so (zlasti zadnja dva) prežeti že s tisto depresivnostjo, ki se ga loteva ob začetku svetovne vojne (prim. še Pogled iz škatlice, Črni pirh idr.). Vsem pa je skupna misel o pomembnosti materine osebnosti, o njeni etični čistosti in brezkompromisnosti, o njeni notranji sorodnosti s pisateljevo duševno podobo in o njenem neizpodbitnem deležu pri formiranju pisateljevega življenjskega nazora, pa naj gre za zgodnjo dobo otroštva (Moje življenje), za ljubljanska leta (Grešnik Lenart) ali za prvo dunajsko obdobje (Ottakring). In prav zaradi tega deleža se pisatelju v tem zadnjem z grenkobo pisanem življenjepisu ponudijo pod pero besede: »... Kolikor bolj se je podoba materina pomikala v daljavo, toliko večja je bila in sijajnejša, čeznarurna luč jo je obsevala. Kar mu je bilo nekoč tako majhno in neznatno, da se mu ni zdelo pogleda in misli vredno, je zadobilo v daljavi svoj silni pomen, svojo nebeško (!) lepoto — nepoznano, ponevedoma in po nemarnem izgubljeno, na vekomaj nedosegljivo. Od ure do ure je bila svetlejša lepota v daljavi, od ure do ure grenkejša, neizprosnejša v srcu bolest...« (Ottakring).

Materin delež v Cankarjevem literarnem opusu ni majhen, saj se mati kot osebnost s svojskim življenjskim nazorom vtke v sam njegov temelj. S svojo smrtjo, ki proži v pisatelju nazorski obračun s samim seboj, ga osvesti in mu pomaga k aktivni izpovedi osebno doživetega sveta ter s tem nemalo pripomore k tipični slovenski inačici simbolizma, katere predstavnik je Ivan Cankar. Prav ob njenem stvarno in ustvarjalno doživetem liku se kasneje drobi in niha pisatelj življenjski in idejni nazor, dokler končno spet ob njem ne doživi katarze ter se z njim zistoveti. Njen preprosti, nekomplcirani, intuitivni in načelno bipolarni odnos do sveta in življenja očituje pisatelj v vseh svojih delih, le da ga prežari s svojim temperamentom ter ga je zato zdaj laže, zdaj teže izluščiti iz njegovega opusa. Najjasneje se pokaže v zadnji ljubljanski dobi, ko doživi v skladu s svojo vrednostjo tudi polno inkarnacijo v oplemenitenem in etično poglobljenem liku matere.

Franc Žagar

KAKO OSNOVNOŠOLSKI OTROCI DOJEMAJO KNJIGE

Dobra knjiga zna vedno pritegniti bravce, da se zamaknejo vanjo in sledijo dogajanju v njej. Popolno sozvočje med pisateljevo mislijo in bravčevim doživetjem pa je pravzaprav redkost in poseben dar. Zdi se mi, da bi sposobnost bravcev za dojetje knjig zaslužila, da se raziskuje. Posebno pa bi bilo še

vredno proučevati, kako sprejemajo leposlovje otroci in mladostniki, ker so le-ti potrebni varstva, nasveta in vodstva v svetu knjig.

Nekaj izkušenj na tem področju sem si pridobil pri prebiranju domačih nalog in v razgovorih o knjigah z učenci raznih osnovnih šol v grosupeljski občini. V pričujočem članku analiziram, kakšen vtis so napravila na učence različne starosti tri domača dela: Levstikov Martin Krpan, Finžgarjev roman Pod svobodnim soncem in Cankarjevi Dateljni. Zaključke sem delal predvsem na osnovi takih spisov in izjav, ki še najbolj odpirajo pogled v otrokovo ali mladostnikovo notranjost.

Martin Krpan

Na ljudske pravljice vaje nim otrokom je tudi Levstikova povest Martin Krpan, ki je podobna folklornemu pripovedništvu, zelo domača. Navadno jo preberejo v tretjem razredu. Ker jim dela branje v teh letih velike težave, jim lahko razumevanje olajšamo z razlaganjem ilustracij in predvajanjem na gramofonsko ploščo posnetega Krpana.

Povprečna učenka je po obravnavanju takole napisala obnovo:

V knjigi nastopata Krpan in Brdavs. Krpan je bil bojevit človek, ki je vsakega premagal. Imel je svojo kobilico, ki je bila zelo močna. Kdor ga je vprašal, kaj tovari, mu je dejal, da bruse in kresilno gobo. Imel jih je v vreči, da mu ne bi zmrznili.

Naenkrat je srečal Brdavsa in ta ga je vprašal, če mu proda kobilico. On je dejal, da za dva ona konja ne dá. Kobilico je prestavil čez pot. Brdavs pa je gledal tega močnega Krpana.

Krpan je šel na cesarjev dvor, da bo posekal lipo. Cesarica se je jokala, ko je videla, da nima več lipe. Krpan pa je bil tiho in je sekal dalje. Iz lipe si je stesal kij. Skoval je mesarico.

Potem sta se šla bojevat. Brdavs je zamahnil, da mu bo odsekal glavo, a on je nastavlil kij. Potem pa mu je Krpan odsekal glavo in se je norčeval iz njega. Dejal je: »Petnajst se jih nisem bal, tebe se tudi ne bom.«

Danica K., III. razred

V obnovi so zamenjane osebe (cesar — Brdavs), dialog in stvarno dogajanje (tovorjenje brusov in kresilne gobe, prodajanje kobilice) in različne situacije med seboj (izjava cesarjevemu slu in zasmehovanje Brdavsa). Nit vzrokov in posledic se stalno trga. Učenka ni razumela, kakšen smisel imajo posamezni pripovedni elementi v celotnem delu, ampak jih je preprosto razložila z najobičajnejšimi predstavami iz svoje zavesti. Takšne napake pa niso tipične samo za učence tretjega razreda, napravil jih bo tudi starejši in izkušenejši bravec pri površnem branju.

Drug učenec pa je takole popisal odlomek iz knjige:

Izmed vseh knjig se mi zdi najbolj smešna in zanimiva knjiga Martin Krpan. V njej sta popisana Martin Krpan in Brdavs.

Krpan je bil močan človek, ki je premagal Brdavsa. Brdavs je bil tudi močan, a ne tako kakor Martin Krpan. Najbolj zanimivo je, kot sta se bojevala.

Krpan je prišel na Dunaj. Brdavs reče Krpanu, če se gre bojevat. Krpan se je šel. Brdavs je mislil, da ga bo položil na tla kot smet. Bilo pa je ravno obratno. Krpan je položil Brdavsa na tla kot smet.

Smejale sem se, ko sem to bral.

Franci N., IV. razred

Kažejo se zanimive razlike med Levstikovim in učenčevim pripovedovanjem. Učenec ni znal ohraniti napetosti, ampak je že takoj v začetku povedal,

kako se je dvoboj končal. V obnovo je vrinjeno, kako je Brdavs izzival Krpana. Brdavs si je v svesti moči, medtem ko se je v knjigi zanašal le na vojaško izurjenost. Obnova se konča s Krpanovo zmago, obglavljenje Brdavsa pa je izpuščeno. Iz tega spisa je čutiti enotnejše pojmovanje povesti kot iz prejšnjega, dasi se to pojmovanje razlikuje od pisateljevega. Ti vrvi in spremembe niso več tako slučajni, skozi spis prosevajo izkušnje iz deških dvobojev in želja po moči, medtem ko je Levstik hotel predvsem pokazati, kako moško in humano je Krpan pokončal nasprotnika. Obnova je asimilacija med pisateljevo pripovedjo in otrokovim svetom.

Na kakšen povezan razgovor o knjigi v teh letih še ni misliti, vendar pa dajo učenci posamezne prav zanimive izjave:

»Saj bi Brdavs ne mogel hoditi v železju!« »Kaj ne bil Saj so vsi vitezi na gradovih nosili take železne obleke.«

»Krpan je potegnil Brdavsa s konja in mu stopil za vrat. Jaz sem bil žalosten, ko je to naredil. A pomislil sem na ljudi, ki jih je Brdavs pomoril.«

»Krpan je šel k cesarju, da mu dá, kar mu je obljubil. Cesarica je začela vpiti, da mu ne sme nič dati. Zmerjala je tudi Krpana. Dunajčani so tudi vpili, naj gre, od koder je prišel. Če bi bil jaz Krpan, bi potolkel cesarja in še tiste Dunajčane. Krpan je bil neumen, ker jih ni od kraja do konca vseh potolkel.«

Tudi iz razgovora je razvidno zlitje med knjigo in otroškimi izkušnjami in željami. Otroci razmišljajo, kako bi se počutili, če bi se znašli v takih situacijah, kot so popisane. Razočarani so, če zgodba ne poteka tako, kot oni želijo. Ta njihova razmišljanja so sicer naivna, a pospešujejo dojemanje celotnega dela. Za učitelje v nižjih razredih pa so obnove in razgovori o knjigah odlična prilika za razlago raznih pojavov iz narave in družbe in razvijanja logičnega mišljenja učencev.

Pod svobodnim soncem

Ko učenci dobro obvladajo bralno tehniko, se lotevajo romanov. Tako v šestem ali sedmem razredu preberejo Finžgarjev zgodovinski roman *Pod svobodnim soncem*. Primerjajmo, kakšen vtis je naredil ta roman na dečka in deklenco:

Ko sem prvič dobil v roke knjigo Pod svobodnim soncem, sem vzdihnil: »Kdaj jo bom prebral?« Ko pa sem jo začel prebirati, sem jo kar požiral z očmi. Kadar je bilo kaj napetega, sem se kar tresel. Če se je pa kaj pripravljalo, sem kar spustil in začel brati, kjer je bilo bolje.

Sloveni so bili pastirji, zato se niso znali bojevati. Iztok, sin vladarja Slovenov, je odšel v Bizanc, da bi se naučil bojevanja. Ko je zmagal na veliki tekmi, je bil povišan v oficirja. Vodil je skupino vojakov, drugo pa je vodil Bizantinec Azbad. Kadar so se vadili — bojevali med seboj — je Iztok vedno zmagal. Zaradi tega je zaslovel po vsem Bizancu. Ko se je dobro izuril, se je vrnil za Donavo k Slovenom. Postal je njihov glavni voditelj. V vseh bojih je dobro vodil svoje vojake.

Franci K., VII. razred

V roke mi je prišla knjiga Pod svobodnim soncem. Začela sem jo čitati. Na prvih straneh mi ni bila nič kaj všeč, ker je pisalo samo o bojih med Sloveni in Bizantinci. Mislila sem jo že odložiti, pa sem obrnila nekaj listov naprej in videla, da bo zanimivo.

Najprej opisuje ljubezen med Iztokom, sinom vladarja Slovenov, in Ireno, ki je bila dvorjanica na dvoru v Bizancu. To ljubezen je hotela preprečiti cesarica Teodora.

Prav zato sem jo zelo sovražila. Nekega večera sta bila Iztok in Irena zmenjena, da se na kamniti klopci snideta in da mu bo ona razlagala krščansko vero. Za to je zvedela Teodora. Oblekla se je, da je bila podobna Ireni, in je prišla k Iztoku. Iztok jo je šele potem spoznal, ko se je obrnila na drugo stran. Ko jo je spoznal, jo je naglas preklel. Teodora pa ga je kaznovala tako, da ga je vrgla v ječo.

Marjanca D., VI. razred

Iz obeh spisov vidimo, s kakšnim hlastanjem učenci osvajajo knjige. Zajeti hočejo predvsem smisel knjige, za podrobnosti se ne brigajo. Tisto, kar jih ne zanima, kratko malo spuščajo. Zanimivo je, da se zapis dečka in deklice o romanu Pod svobodnim soncem med seboj tako ločita, kot bi bili popisani dve različni knjigi. Takšne razlike v knjižnem okusu dečkov in deklic so precej splošne. Dečke pritegujejo predvsem boji, občudujejo spretnost, zvijačo, razburja jih, kdo bo zmagal. Za deklice je mikavna prva ljubezen, ocenjujejo značaj človeka, roman dojemajo kot boj dobrote in hudobije. Tako bomo dobili temeljitejšo obravnavo, če dopolnujemo pripoved dečka s pripovedjo deklice.

Iz domačih nalog sem si izpisal razne kritične izjave o knjigi in jih dal učencem sedmega razreda v pretres. Med njimi se je razvilo prav zavzeto razpravljanje:

»Kako je mogel Iztok z lokom ustreliti kragulja? Saj ga še s puško ne zadeneš, pa bi ga z lokom!«

»Kaj ga ne bi zadel! To ni bil otroški lok, ampak mnogo večji. Iztok se je vedno vadil v streljanju z lokom.«

»Pisatelj preveč povzdiguje Slovence in tlači Bizantince. Saj vsak ve, da so bili Slovenci slabo izvežbani v bojevanju in slabo opremljeni, Bizantinci pa v oklepih, na konjih ter dobro oboroženi. To se mi zdi tako, kot bi šel sedaj jaz s puško in bajonetom proti tanku in ga premagal.«

»Pomislimi moramo, da je pisatelj zamožal poraze Slovenov. Sicer pa so bili Slovenci zviti, napadali so Bizantince v soteskah. Bilo jih je tudi več kot Bizantincev.«

»Finžgar je preveč hvalil glavnega junaka. Stari ljudje pravijo takemu človeku hvaluža. Noben človek ni za vsako stvar na svetu.«

»Ko se je Iztok boril z Bizantinci, Tunjušem, je vedno on zmagal. Če je že vedno vojska, naj se bijejo in naj zmaga, kdor hoče.«

»Meni ni vseeno, kdo zmaga. Jaz držim s Slovenci. To so bili vendar naši predniki.«

Učenci kljub navdušenju za napete in snovno bogate zgodbe le razmišljajo o verjetnosti dogajanja, zgodovinski resničnosti, življenjski vrednosti značajev in ideji dela. Nič več ne merijo nekega dela le po svojih željah, ampak tudi po možnosti uresničitve, njihovo obzorje se je razširilo. Razlikujejo resnico od fikcije. Ne posvečajo sicer posebne pozornosti bogastvu pisateljevega izražanja, vendar že na osnovi njihovega odnosa do vsebine lahko izostrimo njihov čut za razlikovanje literarne plaže od kvalitetnih del.

Dateljni

Cankarjeva črtica Dateljni je natisnjena v Berilu za šesti razred, dasi jo učenci v tem razredu dojemajo samo v grobem. Obnovo učenca iz šestega razreda sem prebral v osmem razredu, nato sem zahteval, da učenci napišejo svoje tolmačenje črtice, ki se je v mnogih primerih sprevrglo v polemiko z obnovo iz šestega razreda. Primerjajmo med seboj spis iz šestega in osmega razreda:

Cankar je ministriral. Nekoč je dobil za to groš. Pred cerkvijo je videl štante. Tam so prodajali razne sladkarije. Stopil je bliže in preišleval, kaj bi kupil. Nenadoma mu je prodajalka rekla, naj kupi dateljne. Kupil jih je. Ko je šel domov, jih je pokusil. Bili so mastni. Vrgel jih je v vodo. Domov je šel žalosten. Kesal se je. Prišel je domov. Skrival se je, ker se je bal matere. Mati ga je vprašala, če je bolan. Cankar ni na to nič

odgovoril. Rekel je: »Mati, mati, umrl bom.« Povedal je, da je zapravil po nepotrebnem groš. Mati je bila žalostna, mislila je, koliko je vreden groš.

Jože N., VI. razred

Ko je bil Cankar pri novi maši ministrant, je dobil nov groš. Kot sam pravi, se dá sanjati o zlatih gradovih in nebesih, a o grošu ne. Ni si mogel predstavljati, da bi tak revež, kot je on, utegnil kdaj zares dobiti groš.

Za ta denar si je kupil dateljnov. Njihovo cukreno meso se je oprijelo njegove potne dlani in z gnusom je zagnal vso kepo v potok. Pomislil je, mati je koruzni močnik, on pa dateljne. Hotel je umreti, zato je molil.

Ko je šel domov, mu je na srcu ležal težak kamen. Mati je predenj postavila ješprenj. Ker ga ni hotel jesti, ga je zaskrbljeno vprašala, kaj mu je. Vse je po pravici povedal. Peljala ga je pod razpelo, ga prekrižala in se zjokala. Ni se zjokala zaradi tega, ker je zapravil groš, ampak ker je videla, kako fant občuti njihovo revščino.

Vinko Z., VIII. razred

V obnovi učenca šestega razreda opazamo podobno asimilacijo med Cankarjevim pripovedovanjem in učenčevimi izkušnjami, kot smo jo opazili pri obnovi Martina Krpana: prodajavka nagovori Cankarja, da kupi dateljnov; vrže jih stran, ker so premastni; kesa se in skriva, ker se boji matere; materi je hudo, ker je zapravil groš. V tej obnovi sploh ni pravega Cankarjevega doživetja, vse dogajanje je motivirano z nekimi zunanji vzroki.

Učenec osmega razreda je mnogo globlje prodr v umetnino. Začutil je, da je neko duševno stanje — zavest o revščini — povzročilo, da je vse dogajanje v črtici tako mučno. Nanj je naredil vtis tudi Cankarjev slog, saj je v svoji obnovi uporabil več pisateljevih izrazov (nov groš, zlati gradovi, cukreno meso, potna dlan, z gnusom je zagnal vso kepo, na srcu je ležal težak kamen). Za vse prejšnje obnove lahko rečemo, da so jih učenci napisali s svojimi besedami. šele mladostniki posnemajo izražanje nekega pisatelja.

Verno razumevanje Cankarja je učenec pokazal tudi s tem, da je pravilno razložil tudi tista mesta, na katerih je pisatelj, zanašajoč se na zrelost bravca, opustil razlago:

Groš je bil bogastvo, daleč onkraj ciljev in sanj. Dá se sanjati o zlatih gradovih, dá o samih nebesih, o grošu ne.

— Ni si mogel predstavljati, da bi tak revež, kot je on, utegnil kdaj zares dobiti groš.

Mati me je prišla narahlo za obedve roki, šla z menoj preko izbe v kot pod razpelo, tam me je pokrižala trikrat po vrsti.

»Ti moj fant!« je rekla. Nato je naglas zajokala, sam ne vem zakaj.

— Ni se jokala zaradi tega, ker je zapravil groš, ampak ker je videla, kako fant občuti njihovo revščino.

Ko sem skušal z učenci osmega razreda razplesti razgovor o Cankarju, nisem mogel priti v najbolj intimen stik z njimi, ker so mladostniki precej zaprti vase. Pač pa sem v matičnih listih in pri učiteljicah poizvedel za osebne razmere učencev in jih primerjal z njihovim odnosom do Cankarja. Ugotovil sem, da je dojemanje često pogojeno z življenjskimi izkušnjami. Za Vinka, ki je napisal gornjo obnovo, sem zvedel, da sicer ne živi v takšni revščini kot nekoč Cankar, toda odkar se ne čuti več otroka, ga je sram, da je njegov oče pijanec. To skriva in ne bi nikomur zaupal, toda Cankarjeva dela so mu uteha, ker so v njih popisana podobna doživetja, kot je njegovo. Poznam še več takih primerov, da se ujemajo učenčeve razmere in njegove najljubše knjige.

Mladostnikom branje ni več samo projekcija želja ali vprašanje domiselnosti in verjetnosti, ampak zrcalo človeške usode. Od zanimanja za snov prehajajo na razumevanje višjih umetniških vrednot. Bolj kot kdajkoli jim je v teh letih potreben nevsiljiv in tankočuten mentor.